Conceptul de *generație* în critica și istoriografia literară internațională a secolului al XX-lea

Andrei C. ȘERBAN

Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
"Lucian Blaga" University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: serban_andrei_1990@yahoo.com

The Concept of "Generation" in the International Literary Criticism and Historiography of the 20th Century

The 20th century marks the most prolific period concerning the theories which discuss the concept of generation and its implications in the taxonomies regarding the radiography of the past and of the present. The social generation is an important concept which involves, during the analysis of the cultural field evolution, some indispensable criteria, like the biological and the ideological aspect. This study is a brief overview of the generation concept, based on the studies and the ideas of François Mentré, José Ortega y Gasset, Auguste Comte, Karl Mannheim, Albert Thibaudet, and Julius Petersen.

Keywords: contemporary literature, literary sociology, generation, social generation, literary generation.

Indiferent de momentul istoric pe care îl abordăm, indiferent de câmpul socio-cultural pe care îl folosim ca punct de referință în cadrul procesului de analiză propus, orice dezbatere cu privire la conceptul de *generație* ne pune, înainte de toate, în fața unei probleme de ordin strict semantic, în afara căreia orice încercare de abordare a evoluției suferite de acest concept de-a lungul timpului poate părea superficială. Termenul de *generație* se prezintă, în acest sens, ca un concept destul de vast, ce se raportează la o tentativă de periodizare a parcursului evolutiv în cadrul societății pe mai multe planuri.

Avându-și originea în latinescul *generātiō* (care, la rândul său, derivă din verbul *generō* – a da naștere, a genera), aplicabilitatea termenului de *generație* poate varia de la caz la caz, raportându-se la o multitudine de aspecte esențiale ce vizează metabolismul unei societăți, la un anumit moment dat al istoriei. Putem vorbi, astfel, de un sens larg al conceptului (aplicat la nivelul tuturor straturilor socio-culturale ale unei societăți surprinse într-un moment al evoluției sale istorice), dar și de un sens particular, restrictiv al acestuia, ce vizează conformația grupurilor de indivizi care acționează în cadrul unei societăți doar la nivelul unui anumit palier (literar, artistic, politic etc.). Conștientizarea acestei viziuni bipartite asupra semnificației termenului de *generație* este esențială în cadrul parcurgerii studiilor de specialitate care încearcă să surprindă specificul diferitelor etape ale istoriei. Cu alte cuvinte, studiile realizate cu scopul de a surprinde mecanismele de funcționare ale acestui tipar repetitiv în succesiunea evenimentelor istorice ascund în subtext că surprinderea adecvată a manifestărilor respectivului fenomen istoric și trans-istoric nu se poate realiza decât la un nivel particular al analizei. Referindu-ne la o anumită perioadă istorică, riscul de a vorbi despre o generație unitară, în sensul larg al termenului (acela de surprindere a totalității manifestărilor și influențelor culturale resimțite la nivelul tuturor palierelor culturale), nu este ușor de ignorat, având în vedere că o viziune mult prea generalistă asupra mecanismului care intervine în metamorfozele socio-culturale ale unei epoci poate conduce tocmai la ignorarea autonomiei pe care fiecare aspect cultural îl implică.

Altfel spus, încercarea de a defini, la modul general, absolut, conformația unei generații specifice începutului de secol XX, de pildă, implică riscul intuirii unei formule mult prea rigide de surprindere a complexității fiecărui domeniu în parte, a cărui evoluție nu se suprapune cu cea a celorlalte paliere sociale decât parțial. Nu putem vorbi de o evoluție simultană a tuturor nivelurilor culturale, o evoluție omogenă manifestată până în cele mai profunde straturi, ci doar de o suită de evoluții autonome ce dau specificul unor tendințe generaționiste, manifestate doar pe un anumit palier. De aceea, tentativa pe care urmează să o întreprindem cu privire la dezbaterile aplicate evoluției conceptului de *generație* nu poate ignora nici contribuțiile majore ale celor care au studiat acest fenomen ca pe o formulă prestabilită de funcționare a unui ansamblu de particularități sociale și artistice manifestate la un moment dat. Nu putem vorbi, prin urmare, despre viziunea criticilor care s-au ocupat de fenomenul generațiilor literare, fără să discutăm despre statutul pe care conceptul de *generație socială* (alături de alte derivate ale sale) îl ocupă în discursul diverșilor analiști ai vremii.

În prima parte a secolului al XX-lea, mai mulți critici europeni au elaborat, mai ales, între 1920 și 1933, lucrări despre teoria generației, aplicate la un nivel mult mai larg, depășind convențiile studiilor strict literare. Îi amintim aici doar pe câțiva dintre cei mai importanți, a căror contribuție critică avea să stea la baza principalelor direcții de gândire și regândire a acestui concept taxonomic, mai degrabă etic, decât estetic: francezul François Mentré, spaniolul José Ortega y Gasset și maghiarul Karl Mannheim. Dacă primul dintre aceștia este, mai degrabă, format în spiritul pozitivismului și își articulează discursul critic sub puternica influență a retoricii lui Auguste Comte (creatorul sociologiei și al doctrinei pozitiviste, a cărui carte din 1844, *Discours sur l'Esprit positf*[1] avea să marcheze debutul unor neașteptate inovații în plan critic), atunci Karl Mannheim păstrează, pe linia deschisă de Husserl[2] (cu destule raportări și la opera lui Heidegger), elementele unei retorici a schimbărilor ce se operează în timp, prin influențele contextului socio-umanist, filozofico-ideologic și psihologic asupra caracterului uman.

François Mentré insistă foarte mult pe teza potrivit căreia ideea de generație socială derivă din ideea de generație familială prin care mentalitatea unei grupări dominante sau a unor grupări solidare, dar și izolate, marcate și prin termenul de *elită*, traduce aspirațiile unei societăți între o epocă dată a istoriei, ajungând până la a reflecta credințele și aspirațiile unei națiuni întregi[3]. Puternic influențată de evenimentele socio-culturale ale momentului istoric de referință, generația socială poate fi, astfel, înțeleasă ca o grupare de indivizi de aproximativ aceeași vârstă și care se bucură de o pregătire intelectuală trasată în limitele acelorași parametri, o grupare ce reușește să ilustreze panorama unui viitor recent, prin promovarea unor indivizi care vor modela generațiile viitoare. Rămânând tot în zona analizei sociologice, Ortega y Gasset face o radiografie a conceptului, folosindu-se de acesta ca instrument de analiză a corpusului social, surprins în evoluția sa. Nu întâmplător, sugerează criticul spaniol, generația pare să fie cel mai util instrument de explorare a trecutului sau de anticipare a viitorului. Se ajunge, astfel, la o încercare de definire a contextului actual, ca marcă a unor embleme generaționiste: „The concept of the generations, converted into a method of historical investigation, consists in nothing more than projecting that structure across the past. Anything other than this is to renounce discovering the authentic reality of human life in every period of time—that is the mission of history. The method of the generations permits us to see that life from within itself, in its actuality."[4].

Sociologul Karl Mannheim a fost, în schimb, primul care a remarcat faptul că noțiunea de *generație* își schimbă semnificația odată cu trecerea timpului, dar și în funcție de modificările ideologice succesive. Raționamentul lui Mannheim pornește de la ideea că sunt cel puțin două interpretări principale conferite termenului de *generație*[5]. Prima interpretare este cea pozitivistă care vizează identificarea unui tipar pe baza căruia se realizează progresul la nivel social: „The Positivist is attracted by the problem of generations because it gives him the feeling that here he has achieved contact with some of the ultimate factors of human existence as such. There is life and death; a definite, measurable span of life; generation follows generation at regular intervals. Here, thinks the Positivist, is the framework of human destiny in comprehensible, even measurable form."[6]. Cealaltă interpretare, cea romantică, vede în conceptul de *generație* o metodă de explicare a Zietgeist-ului epocii care nu este, în mod evident, nici progresistă, nici unitară. Ceea ce încerca Mannheim să înțeleagă era tocmai formarea conștiinței generaționiste, capabilă să consolideze conținuturi ideologice diferite. Criticul încearcă să depășească cele două abordări pe care le consideră prea restrictive și, fundamentându-și teza pe considerațiile istoricului de artă Wilhelm Pinder, remarcă minusurile acestor puncte de vedere care pun în evidență o ritmică a generațiilor pe baza unor intervale temporare fixe, ce se succed într-o ritmică cronologică prestabilită. O astfel de remarcă ar putea, de asemenea, să fie contraargumentul părerii asemănătoare a lui Thibaudet, care încerca să delimiteze, pe baza unui tipar temporal repetitiv succesiunea a câte trei generații specifice fiecărui secol. În acest sens, Mannheim preia din discursul lui Pinder termenul de „entelechy"[7] ca și expresie a realizării a unui potențial la nivel de generație, cu scopul de a conferi unitate ansamblului generațional, remarcând că Zeitgeist-ul constituie un ansamblu de astfel de „entelechies" care își schimbă conformația într-un ritm propriu. Mannheim consideră că *spiritul*

vremii poate fi perceput ca o unitate a contrariilor, tocmai fiindcă este determinat de un număr limitat de „entelechies" care se opun într-o polaritate definitorie și care configurează ansamblul unui grup social.

Karl Mannheim a ajuns la concluzia că, pentru a înțelege mai bine mecanismul succesiunii generațiilor, trebuie să reflecte și să problematizeze asupra conformației conceptului de *tinerețe*, tinerii fiind, în viziunea acestuia, noii agenți culturali ai începutului de secol XX. Sociologul consideră, în acest sens, că înțelegerea conceptului de *tinerețe* se bazează pe fenomenul stratificării experienței. Tânărul care intră în contact cu evenimențialul, participă la realitate într-un mod neimplicat, el nefiind capabil să problematizeze decât în proximitatea vârstei de 20 de ani. Acest lucru ar determina, susține acesta, o contaminare inter-generațională a generațiilor celor cu vârsta mai mică de 30 de ani.

În ceea ce privește discursul critic aplicat la nivelul studiului evoluției literaturii de-a lungul timpului, premisele unei astfel de analize trebuie să-și găsească alte raportări, oprindu-se, înainte de orice, la studiile analiștilor care au încercat să surprindă mecanismele periodizării acestui fenomen artistic sau să coreleze mecanismele biologicului cu mecanismele esteticului în cadrul unui anumit secol.

Astfel, indiferent de spațiul cultural la care ne putem raporta ori la periodizările recente ale tendințelor literare, orice studiu referitor la ideea de generație ne trimite către criticul francez Albert Thibaudet, cel care marchează prin viziunea sa referitoare la conceptul de *generație* punctul de plecare al tuturor studiilor ulterioare întreprinse în acest sens. Thibaudet este, așadar, unul dintre primii analiști care au propus acest concept ca instrument de depistare a transformărilor suferite, de-a lungul timpului, în cadrul culturii unei societăți, văzând în generație „o veritabilă durată de măsură a duratei sociale"[8]. Pornind de la o serie de studii ale vremii aplicate asupra aspectelor sociologice marcante ale momentului (dintre care cel mai important este studiul întreprins chiar de conaționalul său François Mentré), criticul francez propune o raportare la parcursul cultural al unei societăți de-a lungul unui secol, prin determinarea a trei generații specifice fiecărui veac. Altfel spus, în viziunea lui Thibaudet, procesul evolutiv al societății suferă un fel de metabolism ciclic, a cărui formulă ar respecta cu strictețe același mecanism, și anume că durata de valabilitate a unei generații este, nici mai mult, nici mai puțin, de 33 de ani. Problematica pe care o pune Thibaudet pe tapet în încercarea de definire și de analiză a acestui mecanism inerent mașinăriei istorice nu mai satisfac în prezent exigențele unui studiu mai detaliat asupra fenomenului literar. Deși criticul francez discută, mai mult sau mai puțin în profunzime, implicațiile aspectelor legate de familie, context social ori context istoric[9] care ar genera profilul unei generații anume, analiza sa nu este decât o încercare de a reduce procesul de identificare a unei descendențe culturale amănunțite la un criteriu strict legat de vârstă. Cu alte cuvinte, fără să definească într-un mod tranșant multitudinea de sensuri pe care acest concept le poate căpăta de-a lungul analizelor și ierarhizărilor care au obsedat opera celor mai importanți critici ai fenomenului literar, Albert Thibaudet folosește termenul de *generație* într-un mod mult prea generalist, confundând, astfel, ceea ce mai târziu critica de specialitate va numi generația biologică cu generația de creație. Este necesar să propunem, încă dinaintea oricăror afirmații ulterioare cu privire la conceptul care ne interesează în această analiză, delimitarea semantică ce se produce între cele două sintagme sus-amintite: în timp ce generația biologică se fundamentează pe un criteriu legat strict de vârstă, generația de creație definește profilul unor indivizi care împărtășesc aceeași viziune asupra mecanismului socio-cultural și care-și propun să conlucreze, mai mult sau mai puțin direct, pe baza unor principii adoptate de comun acord. Generația de creație sfidează criteriul biologic, adică apartenența la o anumită categorie rigidă de vârstă, marșând pe afinitățile intelectuale ce capacitează un grup de indivizi, cu scopul fundamentării unui set de principii și de valori comune.

Privită în ansamblul evoluției conceptului pe care l-a și propus, analiza lui Thibaudet se arată destul de limitată și, prin urmare, inaplicabilă întru totul la nivelul studiului actual al evoluției literare. Rigiditatea conceptului de generație biologică și, deci, inaplicabilitatea ei la nivelul cercetării evoluției literaturii constă nu numai în faptul că principiile pe care se bazează par, mai degrabă, niște cochetării cu hazardul ce ar trebui să amputeze orice încercare a unui individ non-apartenent de a accede la crezul unei astfel de generații. Am putea vorbi chiar de un fals elitism care poate deriva din absolutizarea acestei modalități de sortare a categoriilor de indivizi. Nu vârsta trebuie să fie elementul care sortează, ci afinitățile culturale. În acest sens, generația de creație propune o viziune mult mai convingătoare asupra fenomenului literar, o formulă mult mai sigură de a decupa episoadele culturale marcante unui secol, momentele sale de tranziție.

O altă contribuție importantă adusă pe terenul studiului generaționist, concretizată tot în cel de-al treilea deceniu al secolului trecut, este textul lui Julius Petersen ce a apărut ca studiu într-un volum colectiv din anul 1930 și care face o sinteză a diferitelor accepțiuni asupra termenului, anterioare și contemporane lui, dar și propria sa concepție asupra ideii de generație literară. Conștient de valențele semantice ale conceptului, Petersen are în vedere ambele dimensiuni ale termenului (cel biologic și cel ideologic), fiind printre primii care remarcă ideea unei moșteniri creatoare, pe baza unei forme de eredități culturale manifestate în sânul unui grup social: „O generație nouă apare atunci când opera

celei anterioare are contururi clare, finalizate. Lacunele pe care sistemul generației precedente le lasă deschise indică următoarei generații drumul de urmat."[10]. Deși studiul lui Petersen se bazează, mai ales, pe viziunea lui Karl Mannheim, marele său merit rămâne poate doar acela de a discuta statutul sociologic al generației literare, problematizându-i condiția pe baza celor trei piloni ai educabilității (mediul, ereditatea și educația), dar și pe baza aspectelor legate de autonomia unei imagini tutelare la nivel de generație, ori a evenimențialului (reminiscență a viziunii deterministe asupra evoluției generaționiste) ce ar putea capacita la maximum resursele creatoare ale unui eșantion artistic.

În ansamblul său, paleta de semnificații, de accepțiuni și de interpretări ale conceptului de *generație* determină un teren destul de instabil. Cu atât mai riscantă devine încercarea de a aplica la nivelul tuturor componentelor socio-culurale aceeași formulă de raportare la anumite principii generaționiste. Concepte precum *generație biologică* ori *generație de creație*, privite ca derivate ale unei *generații sociale* – o radiografie a aspectelor sociologice specifice unui moment istoric precis, ce dă conformația grupurilor de indivizi care acționează și care influențează coordonatele prezentului lor – își delimitează sfere semantice proprii, cu o aplicabilitate limitată. Tensiunea apărută între criteriul legat strict de vârstă și criteriul ideologic, fundamentat pe afinități intelectuale, aduce cu sine și o serie de riscuri, în încercarea de a găsi o periodizare strictă a unui mecanism de creație în plan artistic. În acest sens, cercetările întreprinse în plan sociologic ori artistic ale secolului al XX-lea au adus cu sine nu o grilă strictă de a clasifica, de a identifica principii taxonomice imbatabile în cadrul procesului evolutiv al istoriei, ci instrumente teoretice care, deși încă mai suferă transformări sub presiunea și exigențele prezentului, rămân indispensabile în demersul unei analize a trecutului ori a prezentului, precum și a mecanismelor sale de creație.

Note:

1. A se vedea și versiunea în limba română a volumului Auguste Comte, *Discurs asupra spiritului pozitiv*. Traducere, preambul și note de Leonard Gavriliu, Editura Științifică, București, 1999.
2. A se consulta, în acest sens, Edmund Husserl, *Cercetări logice I*. Traducere de Bogdan Olaru, Editura Humanitas, București, 2007.
3. A se vedea François Mentré, *Les générations sociales*, Paris, Bossard, 1920.
4. A se vedea versiunea în engleză a volumului José Ortega y Gasset, *Obras Completas*. Vols. 1–11. Madrid: Revista de Occidente, 1963–69. http://plato.stanford.edu/entries/gasset/#ConGenTemHisReaCriHis
5. A se vedea versiunea în engleză a cărții Karl Mannheim, *Das Problem der Generationen* (1928), mai precis, a capitolului *The Problem of Generations*: http://www.history.ucsb.edu/faculty/marcuse/classes/201/articles/27MannheimGenerations.pdf
6. Ibid., p. 276.
7. Termen aparținând lui Aristotel preluat din *De anima* – *Despre suflet* (termen care se regăsește și în sistemul filozofic al lui Leibniz) care se poate traduce prin realizarea unui potențial, forță care capacitează un organism în scopul desăvârșirii sale. Din gr. *entelekheia* (*en* – în, *telos* – scop, sfârșit, desăvârșire, *ekhein* – a fi într-o anumită stare).
8. Albert Thibaudet, capitolul *Ideea de generație* din volumul *Fiziologia criticii*. Traducere de Savin Bratu, Editura Pentru Literatură Universală, București, 1966, p. 190.
9. Să nu uităm că spațiul cultural francez se familiarizase deja cu teoria determinismului istoric propusă de Hippolyte Taine, conform căreia evenimentul istoric determină nu numai conformația interioară a individului și modul său de interacțiune, ci și mecanismul de creație a actului artistic.
10. Julius Petersen, *Generațiile literare.* Traducere de Sanda Ignat, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2013, p. 136.

Bibliography:

Comte, Auguste, *A General View of Positivism – Discurs asupra spiritului pozitiv*. Traducere, preambul și note de Leonard Gavriliu, Editura Științifică, București, 1999.
Husserl, Edmund, *Logical Inversitations – Cercetări logice I*. Traducere de Bogdan Olaru, Editura Humanitas, București, 2007.
Mentré, François, *The Social Generations – Les générations sociales*, Paris, Bossard, 1920.
Petersen, Julius, *The Literary Generations – Generațiile literare*. Traducere de Sanda Ignat, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2013.
Thibaudet, Albert, *Physiology of criticism – Fiziologia criticii*. Traducere de Savin Bratu, Editura Pentru Literatură Universală, București, 1966;

Webography:

Ortega y Gasset, José, *Obras Completas*. Vols. 1–11. Madrid: Revista de Occidente, 1963–69: http://plato.stanford.edu/entries/gasset/#ConGenTemHisReaCriHis
Mannheim, Karl, *Das Problem der Generationen* (1928), versiune în limba engleză, capitolul *The Problem of Generations*: http://www.history.ucsb.edu/faculty/marcuse/classes/201/articles/27MannheimGenerations.pdf